

ÍROTT FORRÁSOK (I/10), TÖRTÉNELEMKUTATÁS MÓDSZERTANA (VIII/E.)

Golarits Miklós:

Hol van a Fehérvárra vezető hadi út?

**A Tihanyi Alapítólevél fehérvári és ekli
birtokteste a térképen**

(Időközi kutatási jelentés, 21. v.)

MOTTÓ:

*Felfedezni valamit annyit tesz, mint látni, amit mindenki lát,
és közben arra gondolni, amire még senki.*

Szent-Györgyi Albert

A magyar történelem egyik legkorábbi és egyik legfontosabb, részben magyar nyelvű irata a Tihanyi Alapítólevél. Benne a legismertebb részlettel a „**feheruaru rea meneh hodu utu rea**” mondattörredéssel.

Ennek a mondatnak nyomába eredve izgalmas kalandba keveredünk.

A dokumentum kutatásában eddig leginkább nyelvészeket találtam, tehát a nyelvészeti szakirodalomban található meg a korábbi eredmények.

Emellett szeretnék egy másik kutatási irányt bemutatni, amit magam is követek. Ez leginkább a földrajzi elhelyezkedésre teszi a hangsúlyt. Igyekszik a helyneveket pontosítani és ezek együttes előfordulását figyelembe véve rátalálni az igazi birtoktestekre. Elsősorban a településnevek, helynevek, patrocíniumok érdekelnek, nem a domborzatot, tájelemeket leíró (körtefa, horhos, füzes...) részletek.

Ez az irányzat is leginkább azokra a klasszikus forrásokra támaszkodik, melyekre a nyelvészek, de egy-két fontos helyen másképp értelmezve azokat, más eredményre jut.

A 4 legfontosabb forrást „alapkönyvként” kiemelem a többi közül:

1. Zelliger Erzsébet: A Tihanyi Alapítólevél. Bencés K. 2005.
2. Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 4. köt. 1998. + térkép melléklete (Győrffy térkép 1.) és Győrffy 3. köt. + térkép melléklete (Győrffy térkép 2.)
3. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. MTA., 1890-1913.
4. A Pannonhalmi Szent-Benedek rend története (PRT) szerk.: Dr. Erdélyi László X. kötet. A Tihanyi apátság története, Első korszak. Az apátság önállósága. 1055-1701. 421 p. írta Dr. Erdélyi László).

Fontos lett számomra az a változatosság, amivel a különböző területeket megnevezték. Egy terület számos hasonló (és kevésbé hasonló) megnevezése mindig el kell gondolkoztatnia a kutatót. Figyelembe kell venni azt a „fordítóferdítő” valószínűséget, hogy esetleg nem magyar anyanyelvű írta az Alapítólevelet, így az elhallás után a helynevek többféleképpen is előfordulhatnak. Ronthatta a pontos írásmódot, hogy a helyek neveit latinul, vagy latinosan, vagy ahhoz hasonlóan írták le. További természetes módosuláson, vagy szándékos átkezesztelésen estek át idővel az elnevezések, mert ezen a területen több nép is lakott az idők folyamán. Számomra meghatározó azt lett, hogy hol fordulnak elő közel egymáshoz a keresett nevek. Melyek jelölhetnek ki egy területet. A Kárpát-medencében sok településnév többször is előfordul, ezért az együttállásokat kerestem. Az így megtalált birtokok részletes leírásához, a birtokhatárok pontos kijelöléséhez van szükség a domborzatot leíró részletekhez. Amit korábban a helyek egymástóli messzesége kétségessé tett számomra, azt a kutatás későbbi szakaszában a megnézett források „engem támogatólag” visszaigazoltak.

1. A feheruuaru rea meneh hodu utu rea mondatrészeről 12. birtoktestben szól.

Az idézett mondatban a Fehérvár megnevezése előtt **Kesztölcöt** említi: **inde ad castelic & feheruuaru rea meneh hodu utu rea**. Ez a hivatkozás vezet el minket a hely meghatározásának újragondolásához. Csánki Dezső Magyarország történeti földrajza című könyvében¹⁶ két helyen is található ilyen nevű helység.

¹⁶ Ördög Ferenc: *Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához*. Akad. K. 2002. p.: 426.

Lelkes György¹⁷ csak az Esztergom megyei települést említi. A Tolna megyeiről részletesen írtak már korábban is. A Pilis megyeit vizsgálva találtam meg az általam érdekesnek talált helyszínt.

A jelenleg is megtalálható Kesztlőc történetében jelen vannak az Árpád-kori történelmi helyek és történetek. Többek között közel van a híres Klastrompuszta, bencés és pálos emlékekkel.¹⁸ Elsőnek tekintett írásos említése a garamszentbenedeki apátság alapítólevelében található 1075-ben.

Ettől délkeletre található egy várrom és városmaradvány, amelyet a több szempontból is megvizsgálva az ősi **Fehérvárnak** tekinthetünk.¹⁹ Helye Budakalásztól nyugatra, a Monalovacnak nevezett domb és környéke.²⁰ Jelenleg is vezet út Kesztlőcről ide az erdőn keresztül. Magam is jártam rajta és meglepő módon azt tapasztalhattam, hogy az erdő közepén kővel kiépített út található. A kiépítés azt jelenti, hogy az út lapos kövekkel van kirakva és a széleit ferde, támasztó kövek tartják az elmozdulás ellen. Ezen a területen – tudtom szerint – nem jártak még régészek, pedig nagy kiterjedésű épületromok találhatóak. A romok beborítják a domb tetejét, oldalát és több száz méteren felkúsznak a Kevélyek oldalába. A domb teteje teljesen sziklás, föld alig van rajta, csak a tájidegen (az 50-es években ültetett) feketefenyők állnak rajta. Itt található a sziklák közé ékelve egy állandó vizű tavacska, vagy forrás. Nem messze tőle másik vízfelület is látható, amelyik olyan, mint egy sziklai fürdőmedence. A kettő között van egy kőfaragvány, amelyik akár vízvezetőként is szolgálhatott. Szétszórva fekszenek még kőből faragott oszloptöredékek, oszloptartók, csatornazáró félköríves kőlapok és más egyelőre nem ismert rendeltetésű faragványok. Már látható az a csatornarendszer, amelyik a domb teteje felé vezet több méterrel a föld alatt. A rendszer alján égetett agyaglapok vannak, talán a víz áramlását segítő. Ezekhez tartoznak a függőleges járatok, amelyek záró fedelei lehetnek a félköríves kövek. Elég nyilvánvaló, hogy romba döntés történt, mert a feltöltéseket megbontva előbukkan a vár és város eredeti alaprajza. Külön érdekesség, hogy egy nagy templom alapvonalai is jól látszanak. Ez lehet az a Fehéregyháza, amit Győrffy sem talált meg.²¹ (És Lánszki Imréig hivatalosan senki, de azért az el-tüntetésére a Habsburg-ház és Rákosi is figyelmet fordított.) A Fehérvár és Fehéregyháza fehérnek való elnevezése is ott helyben tökéletesen érthető, ugyanis pár száz méterre van tőle egy forrásvízi fehér mészkőbánya. Ez a legtisztább fehér mészkövet adja, nem úgy, mint a dachsteini mészkő, amiből a hegység áll.

¹⁷ *Magyar helynév-azonosító szótár*. Szerk.: Lelkes György. Balassai, Bp. 1992. 202. p.

¹⁸ *Kesztlőc története*. Helytörténeti kiadvány, 1999.

¹⁹ Dr. Lánszki Imre kutatásai, www.osbuda.hu; saját terepbejárás; Anonymus, Kálti Márk, Kézai Simon krónikái, Hess András Budai Krónikája több helyütt.

²⁰ *Pilis Visegrádi hegység turisztatérkép*. Cartographia. 2005.

²¹ Győrffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. 4. köt. Fehérvár szócikke p.: 634.

Sajnos az MRT 7. kötete²² sem mutat itt semmit, pedig számos hivatkozás illik erre a helyre.^{23 24} Evvel szemben a környező településeket (Budakalász, Cso-bánka, Pilisvörösvár, Pilisborosjenő, Pomáz) gondosan feltárták és leírták. Tehát a két hivatkozott helyszín és az út megvan, a távolság körülbelül 20 km. Az út „hodu utu”, azaz a hadi útnak való értelmezése is bizonyítást nyerhet azzal, hogy a királyi vártól Kesztölcön keresztül Esztergomba vezet. Tehát a király titkos hadi útjának tekinthető, mert a Kevélyek oldalában, az erdőn keresztül vezet az érsekhez, Magyarország egyházi vezetőjéhez. Még az a kijelentés is igaz rá, amit az iskolában tanultunk, hogy a király az érseket meglátogatván egy nap alatt vissza is ért saját várába.

További izgalmas tájsebek találhatóak pár száz méterre ettől a Kevélyek oldalában. Bányáknak nevezik őket, pedig személyes tapasztalatom szerint a kőbontás mellett mesterséges barlangok, emberi építmények vannak. A szórva-nyosan előforduló „kőlikak”, zombolyok szintén ember által formált, átalakított természetes sziklanyílások. Ezeket a területeket leszámítva a központi helyen így is cca. 60.000 m² (14,8 hold) szinte folyamatosan beépített terület található.

Itt található meg a következő magyar nyelvű szövegrészletek, amiket szintén ezen a területen el tudok helyezni.

1. **nogu azah fehe rea**, ami a „nagy aszó fejeig”. A fent említett úttól keletre található Pomáz melletti Aszófő, az úttól kb. 2,5 km-re. (Györffy térkép 1.)

2. Az én olvasatomban **morus uasara kutu rea** eltér a jelenlegi olvasattól, ami **mortis uasara kutu rea**. Erős nagyításban jól látható az „u” betű különbsége a „ti” betűkapcsolattól. Erre a problémára hívja fel a figyelmet Bárczi Géza is 1951-ben.²⁵ 1908-ban Erdélyi László bencés szerzetes „morus-t” ol-

²² *Magyarország régészeti topográfiája 7.* (Pest megye régészeti topográfiája 1) Budai és a Szentendrei járás 389 oldal, 60 oldal ff kép, 6 db színes melléklet.

²³ Anonymus: *Gesta Hungarorum.* (Ford.: Pais Dezső.) Magyar rév fejezete: „...átkeltek a Dunán. A révet, ahol az átkelést végrehajtották, Magyar-révnak nevezték el azért, mert a hét fejedelmi személy, akit hétmagyarnek mondta, ott hajózott át a Dunán. Mikor odaát voltak, tábort ütöttek a Duna mellett a felhévizekig. Ennek hallatára a Pannónia földjén lakó összes rómaiak futással biztosították életüket. Másnap pedig Árpád vezér meg minden főembere, Magyarország valamennyi vitézével együtt, bevonult Attila király városába. Ott látták a királyi palotákat – egyeseket földig romban, másokat nem – és fölötté csodálták mindazt a kőépületet. Kimondhatatlanul felvidultak, mivel érdemesek lettek arra, hogy elfoglalják – s méghozzá háború nélkül – Attila király városát, kinek az ivadékból származott Árpád vezér.” Továbbá: Berenik Anna: *A félremagyarozott Anonymus. 4. köt.* „Árpád fejedelem nyomában.”

²⁴ Kézai Simon mester: *Magyar krónikája.* (Ford.: Szabó Károly.)” I. fejezet. **5. §. Árpád szállásáról túl a Dunán.** És midőn a Dunán átkelve Pannoniába béjöttek, maga Árpád azon helyt üte föl sátrait, hol most Fejérvár városa van telepítve. S az a hely vala Árpád vezér első szállása.”

²⁵ Bárczi Géza: *A Tihanyi Alapítólevél.* Bp., Akad. K. 1951. p. 39.

vas,²⁶ amit 1929-ben Jakubovich Emil már „mortis-nak” lát.²⁷ A *Collectio Diplomatica Benedictina* CD²⁸ szintén Morus szóval írja le ezt a helyet. Ez a hely a jelenlegi Nagymaros, ami kb. 16 km-re van légvonalban Kesztlőtől. Fontos átkelőhely a Dunán Visegrádra.

3. **petre zenaia hel rea**, ami Tahiban lévő Szent Péter templomot nevezheti meg támpontnak. (Györffy térkép 1.) Ez kb. 22 km-re fekszik Kesztlőtől. A hely megtalálásához Mező András *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*²⁹ című könyve adott ötletet, azzal a lehetőséggel, hogy az adott helyek keresésénél érdemes figyelni a helységneveken kívül a templomokat is. Ha egyházi terület megnevezéséről van szó, akkor azt az ott álló templom patrónusával lehetett leginkább megnevezni. Ilyen helynek vehetjük ezt is. Ha figyelembe vesszük Hoffman István ide vonatkozó hivatkozásait,³⁰ igazán pontosnak tűnik, mert a Tahiból érkező út a Kesztlőc—Fehérvári útra ér ki Pilisszentkereszt mellett. Távolsága légvonalban kb. 22 km, ami hegyekben kanyargó turista utakon jelenleg is bejárható, sőt most is jelentős útkereszteződés. (Itt jelzem, hogy Erdélyi Lászlóval értek egyet a másik kaztelic szó értelmezésében, amely a kaztelicba, azaz a Tolna várába (latinul castellum, olaszul castello) vezető utat jelenti.³¹ Ugyanitt jelzi Erdélyi, hogy ez az út „Aquincum-Óbuda” felől jön. Ezt támasztja alá a középkorai Történelmi atlasz³² 1301-1437 közötti időszakhoz rajzolt térképe is. Egyetértek avval is, hogy a feltételezett „Kesztlőc azonban sem nem nevezetes, sem nem szomszédos” Tolnával, így a vonatkoztatás nem áll meg. Majd folytatja: „Aquincum-Óbuda és Paks felől érkező nagyútján, hadútján, a mai állami úton, el lehet jutni Báltaszékre s ennek vidékén talán Kesztlőcre is. De az utóbbinak megnevezése, a sokkal közelebbi és fontos Tolna várának elhallgatásával, alig volna érthető”. Így gondolja Erdélyi és Bárczi is³³ tehát alaptalannak látszik a tolnai Kesztlőcre való hivatkozás, bár a mai napig ez van elterjedve. Így is eljutunk a pilisi Kesztlőchöz, amiről korábban már írtam. A további kutatást immár az új helyszínen folytatva tárul elénk egy földrajzilag is összefüggő terület.

²⁶ *A Pannonhalmi Szent-Benedek rend története* (PRT). Szerk.: Dr. Erdélyi László X. kötet. Dr. Erdélyi László: „A Tihanyi apátság története, Első korszak. Az apátság önállósága. 1055-1701.” p.: 421.

²⁶ Kézai Simon mester: *Magyar krónikája*. (Ford.: Szabó Károly) I. fejezet. **5. §. Árpád szállításáról túl a Dunán.**

²⁷ *Ó-magyar olvasókönyv*. Összeáll. Jakubovich Emil és Pais Dezső. Pécs, 1929. p.: 22.

²⁸ *Collectio Diplomatica Benedictina*. A Pannonhalmi bencés Főapátsági Levéltár középkori oklevelei CD-ROM 2001. ISBN 963905352 X

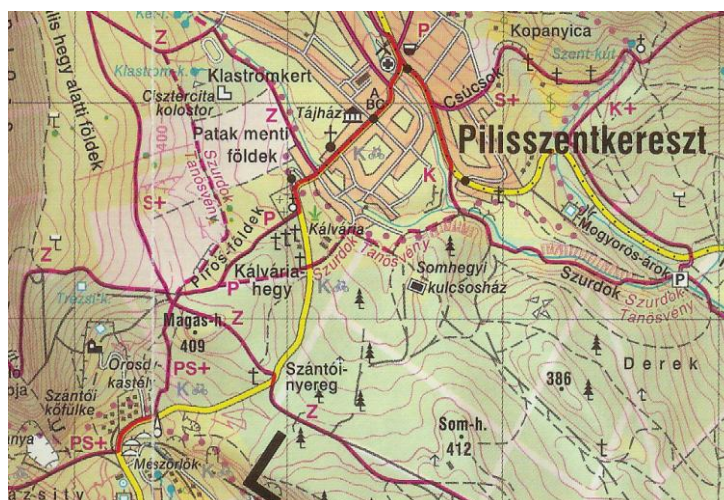
²⁹ Mező András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon* (METEM, Bp., 2003).

³⁰ Hoffmann István: „A Tihanyi Alapítólevél, mint helynévtörténeti forrás: A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései.” *Akadémiai doktori értekezés*. 2007. pp.: 212-213.

³¹ PRT X. p.: 417, 2. lábjegyzet.

³² Tankönyvkiadó, Bp.

³³ Bárczi Géza: *A Tihanyi Apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Bp., Akad. K. 1951. p.: 35.

Az út Tolnától Budára vezet.

Az utak jelenleg is Pilisszentkereszt mellett találkoznak.

2. Az Ecli révről 14. birtoktestben beszél.

Az **Ecli rév** leginkább az Ekli rév (*Ekel*, *Ekly*) lehet, amely Felvidéken található. Ezt a földrajzi helyzetet írja le Erdélyi³⁶ és Kovács Éva,³⁷ de nem tudja megnevezni a pontos helyszínt. Ördög³⁸ ezt a helyet Komárom megyeinek adja meg, és a Győrffy térkép 2-n is látható ez a település. Más forrásból is merítve hivatkozom, hogy első említését a Várad Regestrumban 1220-ból veszi Varga Imre,³⁹ sőt Melich is említi 1914-ben.⁴⁰ Régen *Ekel* mellett folyt a Duna, most azonban nem. Szétnézve a környéken látható, hogy sűrűn behálózzák a területet a Duna különböző holtágai. Úgy gondolom, hogy a főág is jelentősen változott az idő folyamán. Ami az Alapítólevélben így áll: ebben az erdőben sok kis halastó van, azt Győrffynél⁴¹ megerősítve látom: „a Vág két partján közel 30 halastó és rét terül el ...; Kitűnő halastavak sorakoztak a Nyitra és a Zsitva között is; ezek a folyók gyakorta változtatták ágyukat és eredményesen halászható holtágakat hagytak hátra”.

Tőle nem messze keletre **fidemisi** azaz *Födémes*, ahogy a Győrffy térkép 2. mutatja.

³⁶ PRT. X. p.: 420.

Győrffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 3. köt.* Komárom szócikke. p.: 429.

³⁷ Kovács Éva: „A Tihanyi összeírás...” In: *Helynévtörténeti tanulmányok 4.* p.: 166.

³⁸ Ördög Ferenc: *Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához.* Akad. K. 2002. p.: 239.

³⁹ Varga Imre: *Szülőföldem, Csallóköz.* p.: 291..

⁴⁰ Szentgyörgyi: „A Tihanyi alapítólevél ecli szórványáról.” In: *Magyar Nyelv*, 2009. 2. szám p.: 217.

⁴¹ Győrffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 3. köt.* p.: 388.

A sokféle, de összecsengő forrás adatai alapján kialakult véleményem szerint ez a két birtoktest végre megnyugtatóan rákerülhet a térképekre. Remélem, hogy a további kutatásokhoz új szemléletet tudtam adni és a röviden ismertetett elképzelést tovább folytatva a többi magyar helynév feloldása és térképre helyezése is megtörténik.

2012. január 19.